

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

Серія: Українські вчені, ч. 1.

Лев Биковський

Михайло Олександрович Міллер
1883—1968

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ О. ОЛЕЖИЧА
БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ О. ОЛЕЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКА

- 2136 -



МЮНХЕН — 1968 — НЬЮ ЙОРК

Відбитка з журналу «Український Історик»
Ч. 1—4 (17—20) Рік V, 1968

МИХАЙЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ МІЛЛЕР

1883—1968

(Біо-бібліографічні матеріали)



M. O. Miller

Фотографія проф. д-ра М. О. Міллера
і жовтня 1958 року. (Зі збірок Л. Бик-
свського, Денвер, Колорадо, США)

ко-донської округи. Походив він з німецько-донського давнього за-
можнього старшинського роду. Наслідком козацько-українського ото-
чення, околиць, виховання, дальшого розвитку й впливів, заінтересу-
ваннями, діяльністю й творчістю, став він згодом видатним українсь-
ким науковцем-археологом.

Кропіткими заходами ук-
раїнських науковців і публі-
цистів стверджено факт ук-
раїнської неспинної, всесто-
ронньої, від прадавня трива-
ючої, експансії в південно-
східньому напрямі. До цієї
школи дослідження українсь-
кого історичного процесу на-
лежав визначний вчений
проф. д-р М. О. Міллер. Все
своє свідоме життя він при-
святив вивченню й популяри-
зації передісторії, ранньої іс-
торії та історії культури пів-
денної, чорноморської та пів-
денно-східньої України. Сво-
єю донсько-українською по-
статтю, перебігом життя, заін-
тересуваннями й діяльністю
пок. професор був фізичним
і духовним вислідом та цінною
ланкою у цьому відвічному
українському історичному
процесі.

Народився М. Міллер 26.
ХІ. 1883 в родовому маєтку
Кам'яно-Міллеровському, Та-
ганрозької мішаної українсь-
ко-донської округи.

У 1903 закінчив він Таганрозьку гімназію і подався у Московський університет на історично-філологічний факультет. Не закінчив його із-за революції 1905 року. У 1908 перейшов у Харківський університет, на економічний відділ правничого факультету, який закінчив у 1911 зі званням «кандидата правничих наук». Від 1913—25 був мировим суддею в слободі Голодаєвці, Таганрозької округи. Вкінці того періоду, у 1921 році, перейшов на педагогічну працю. З 1926 переїхав у Таганріг де продовжував викладати по місцевих середніх школах всесвітню історію, українознавство й суспільствознавство. Від 1931 був в Катеринославі доцентом Державного Педагогічного Інституту та директором археологічного відділу Історико-Археологічного Музею. Від 1933 вертається у Таганріг де працює доцентом в «Північно-Кавказькому Крайовому Плянково-Економічному Інституті», викладаючи в ньому «Історію економічного розвитку Росії». Разом з тим був М. Міллер директором місцевого Університету Культури. З 1935—1941 був він професором стародавньої історії в Ростовському Державному Педагогічному та Учительському Інституті. Від 1941 став звичайним професором і завідувачем катедрою стародавньої історії та археології на історичному факультеті Ростовського Університету. У 1943 проф. М. Міллер виїхав з родиною до Львова, потім у Відень, а звідтіля згодом у Німеччину. Тут від 1945 до липня 1948 викладав він всесвітню історію та історію України на матуральних курсах і в гімназії українського табору втікачів в Геттінгені. Одночасно, впродовж 1946—49, був керівником Українського Морського Інституту, на чужині, публікуючи там свої праці. Від 1947—48 М. Міллер став професором археології в УВУ в Мюнхені, де викладав також історію Візантії. Поза тим від 1951 став членом «Інституту для Вивчення СССР» в Мюнхені, а від 1952, впродовж майже 10 літ, його вченим секретарем, публікуючи свої розвідки в виданнях Інституту. 1 липня 1961 заслужений професор д-р М. Міллер вийшов на емеритуру. Поза спорадичними викладами в УВУ та відвідуванням, підчас ваканцій, майже щороку, Італії, увесь свій вільний час присвятив він викінчуванню попередньо задуманих і розпочатих праць. За цим заняттям, оточений ріднею, приятелями й загальною пошаною, поволі старіючись проф. д-р М. Міллер 15 лютого 1968, в віці 85 літ, відійшов від нас у Мюнхені, Німеччина.

Таким був коротко перебіг життя проф. д-ра М. Міллера. Він був обумовлений велетенською науковою та білянауковою діяльністю його впродовж майже 67 літ (1901—1968). У своїй автобіографії оповідає М. Міллер, що — «у 1894 році, коли йому йшов одинадцятий рік, поцастило йому побувати в Пантикапеї (Керчі). Велич гори Мітридата, його „крісла“, стародавні пам'ятки, легенди та таємниці, якими те все обкутано, врешті, просторі краєвиди з гори на море, — все те так вразило його, що тим визначило шлях його розвитку й заінтересувань вже на все життя. І всі послідовчі часи він сприймав своїм патроном та керівником в археологічних працях-тінь Мітридата VI Великого» (стор. 7).

Ще у 1901 році, на хуторі Міллерів, він, тоді гімназист, з товаришем розкопали в степу невеличку могилку. В ній знайшли рештки скорченого кістяка та череп'я від горщика. Розкопами зацікавився старший його брат Олександр і, поїхавши восени до Парижу, пов'язався з Хв. Вовком та Д. Мортільє. Набувши від них вказівок, він повернувся навесні 1902 на хутір і почав розкопи вже на ширшу скалю.

У 1902, вже за допомогою робітників, М. Міллер розкопав більшу могилку на згаданому хуторі. В ній знайшов ряд залишків. Відвіз їх у Донський Музей, директорові Х. Попову. Той зацікавився молодим археологом і далі опікувався ним та його діяльністю.

У 1903 році М. Міллер допомагав братові в організації археологічного відділу при бібліотеці в Таганрозі.

У 1904 познайомився він у Москві з проф. Д. Яворницьким та В. Харламовим, археологом з Дону. Влітку того ж року М. Міллер працював вже, як помічник у Д. Яворницького в його розкопах по Катеринославщині та організації музею. Разом з консерватором музею — В. Стромєнком їздив М. Міллер по селах Наддніпрянщини, збираючи етнографічні матеріали та церковну старовину для музею, пройшов пішки всі пороги.

У 1905 М. Міллер знову брав участь у археологічних розкопах Д. Яворницького в зв'язку з підготовою до XIII-го археологічного з'їзду восени того ж року в Катеринославі, збирав етнографічні матеріали для музею, записував народні казки, прислів'я, рідкісні слова та пісні.

У 1906 М. Міллер перевів вже самостійно розкопи могильного некрополю, на березі р. Міюса, проти слободи Покровської. Викопані матеріали були передані місцевим музеям. Тим часом молодий археолог отримував поради від Хв. Вовка та М. Біляшівського.

У 1907 М. Міллер отримав перше наукове відрядження від «Московського Археологічного Товариства» в Самарську губ., де переводив дослідження узбережжя р. Бузулука. Взимку працював в Московському Історичному Музеї, під керівництвом С. Кузнецова та В. Городцова.

1908 М. Міллер розпочав, разом з братом, розкопи та досліди Єлизаветівського городища в гирлах Дону та могил біля нього.

1909 продовжував влітку працю в гирлах Дону та розкопи могил і городища. Тоді ж був зачислений Військовим Отаманом до складу Донської Обласної Музейної Комісії.

1910 р. з доручення «Русского Етнографического Музея» в Петербурзі, М. Міллер збирав та описував на Пониззі Дону матеріальну культуру донських низових козаків. В травні того ж року в Петербурзі, під доглядом Хв. Вовка перейшов він курс антропометрії у С. Руденка.

Взимку рр. 1908—1910 працював М. Міллер в Харківському Музеї, де вивчав українську етнографію під кер. проф. М. Сумцова.

1911—12 рр. досліджував М. Міллер селянське українське будівництво та матеріальну культуру на Приозів'ї.

Впродовж 1914—17 рр., живучи в слободі Голодаївці, М. Міллер відвідав майже увесь Таганрозький округ. Збирав етнографічні й археологічні пам'ятки.

1923—25 рр. М. Міллер переводив що року розкопки в околицях свободи Голодаївки, над рікою Міюсом. З 1923 організував при школі Краєзнавчий Музей з археологічним відділом, якого три роки був директором.

1926—29 рр. М. Міллер досліджував північне узбережжя Озівського моря. На оглядини здобутого матеріалу приїздили до нього М. Артамонов, В. Городцов та інші. Згодом М. Міллер організував в Таганрозі «Краєзнавчу Асоціацію» і керував її працею. Заснував також в Таганрозі Краєзнавчий Музей, з археологічним відділом, та бібліотекою, в якому був увесь час директором.

1929—32 рр. М. Міллер щороку влітку працював як старший археолог в Дніпрельстанській Археологічній експедиції Наркомосвіти України, в надпорізькій частині Дніпра, а з 1931 — був заступником голови експедиції. Взимку 1931 їздив М. Міллер з Я. Ходаком у Ленінград. Тут, на пленарному засіданні ГАІМКУ, доповідав про праці Дніпрельстанської археологічної експедиції.

Взимку 1932 М. Міллер, разом з А. Добровольським, влаштували в Катеринославі виставку надпорізького палеоліту для Міжнародного З'їзду геологів-четвертинників. Тоді ж, з доручення Наркомосу України, М. Міллер влаштував ряд виставок-звітів з праць Дніпрельстанської археологічної експедиції по містах України.

1933 року, взимку, М. Міллер виїздив до Новочеркаського, де в місцевому музеї zorganizував відділ археології. Влітку їздив на Петрушину Косу, де досліджував її пам'ятки. Тоді ж М. Міллер був обраний відповідальним секретарем Секції Наукових Робітників в Таганрозі. Був призначений також уповноваженим ГАІМК (Государственная Академия Института Материальной Культури) на Північно-Кавказький Край.

1934 М. Міллер був призначений начальником Волго-Донської археологічної експедиції ГАІМК-у. Досліджував він там терен Царицин—Калач та лівий беріг ріки Дону від станиці Голубинської до хутора Ляпигова. Восени він заступав директора Відділу Первісної Культури в Ростовському Музеї, був також консультантом при Краєвому Бюрі Краєзнавства.

1935 р. був призначений головою Моздокської археологічної експедиції ГАІМК-у. Досліджував пам'ятки та розкопував давні цвинтарі біля станиці Моздоку.

1936 М. Міллер виїздив влітку до станиці Нижньо-Кундрюцької, де досліджував пам'ятки т. зв. «Кундрюцького піскуватого масиву», між ріками Кундрюцькою та Дінцем. У тому ж році він брав участь в розкопках і досліддах в Озові та його околицях. Тодіж був обраний членом-кореспондентом «Государственной Академии Истории Материальной Культури».

1937 М. Міллер досліджував Чорноморське узбережжя в околицях м. Геленджика. Розкопував та досліджував могильні некрополі давніх черкесів-натуханців. Був обраний головою Північно-Кавказького Крайового Бюро Секції Наукових Робітників.

1938 М. Міллер переводив розкопки давніх селищ та городищ на Пониззі Дону та в Озові, збирав матеріяли, з яких закладав археологічний кабінет при Ростовському Державному Педагогічному Інституті.

1939 М. Міллер на чолі археологічної експедиції Ростовського Державного Педінституту та Ростовського Крайового Музею переводив досліди та розкопи Нижньо-Гниловського городища, некрополю та цілої групи пам'яток.

1940 М. Міллер переводив розвідки та знімав пляни рештків Танаїса (Недвигівське городище). Тоді ж був призначений директором Ростовського Музею.

1941 він переводив розкопки та знімав пляни давньої Тани й татарської фортеці — Азак в Озові.

1943 він переводив археологічні дослідження узбережжя Дніпра від Хортиці до Нікополя та в Огріні.

Позатим М. Міллер брав участь в наукових з'їздах Північно-Кавказького Краю в Ростові н/Донем у 1926—31 рр. Брав участь в пленумах «Государственной Академии Истории Материальной Культуры» в Ленінграді, де доповідав про праці Дніпрельстанської археологічної експедиції Наркомосу України та про праці Волгодонської, Моздоцької, Н. Гниловської та інших в рр. 1931, 1932, 1933, 1936, 1937, 1938 та 1940. Був на з'їздах Інституту Археології Академії Наук України в Києві, де також доповідав в 1939 та 1941 рр. У 1940 р. в «Ученій Раді Інституту Історії Матеріальної Культури Академії Наук СРСР» в Ленінграді М. Міллер захистив дисертацію на тему — «Кам'яний та бронзовий вік в історії Донщини» і отримав ступінь доктора історичних наук. В листопаді 1946 проф. М. Міллер брав участь в археологічній конференції Української Вільної Академії Наук (УВАН) в Авісбурзі (Німеччина). У вересні 1947 брав участь у конференції Інституту Родо-та Знаменознавства в Майнц-Кастелі, в жовтні того ж року в археологічній конференції УВАН-у в Ашафенбурзі. В травні 1948 проф. М. Міллер брав участь у другій з черги конференції Інституту Родо- та Знаменознавства (ІРЗ) в Мюнхені. В серпні 1948 отримав від УВУ в Мюнхені ступінь почесного доктора філософії за нариси з історії Приозів'я («Студії», чч. I-XIII, 1946—47). У 1951 був обраний членом «Інституту для Вивчення СРСР» в Мюнхені. Поза тим на чужині проф. М. Міллер став дійсним членом УВАН, НТШ, УІТ, Інституту Родо- та Знаменознавства, Чорноморського Інституту та інших наукових установ і організацій.

Наслідком цієї, на скору руку нашкіцованої, невсипущої наукової та білянаукової діяльності проф. д-ра М. Міллера впродовж майже 67 літ (1901—1968) було понад 200 його праць опублікованих і зареєстрованих, починаючи від 1906 до 1965 року включно, в мовах: українській, російській, німецькій, англійській та турецькій. За характером

можемо поділити їх на: наукові розвідки, основані на перводжерелах (розкопки, матеріали з них, описи, щоденники, шкідці, пляни, світлини, архіви, власні спостереження і т. п.), та популярні, писані на підставі досвіду в цілях педагогічно-інформаційних.

Взагалі всю описану наукову й білянаукову діяльність проф. М. Міллера можемо, за часом, поділити на два головних періоди: в краю і на чужині. В краю до 1944 вона полягала, здебільшого, в численних археологічних розкопках і розвідках та дослідях, праці по музеях, установах, вищих учбових закладах, на з'їздах і конференціях, з публікуванням відповідних розвідок. При чому вони оголошувались друком, в силу обставин, в рос. мові для російського наукового світу й читача. Лише з 1941 року були здані до друку та лишились ненадрукованими, із-за війни, кілька розвідок в українській мові в видавництві Інституту Археології Академії Наук УРСР в Києві. На чужині, впродовж 1944—1965 рр. проф. М. Міллер опрацьовував та публікував, поруч з працею в різних установах, учбових закладах, на з'їздах і конференціях, переважно вивезені ним з Краю фрагменти згаданих джерельних матеріалів у вигляді нових розвідок, підсумкові праці, передруки з його попередніх мало доступних на еміграції розвідок та численні статті популярного характеру. При чому, маючи вже «вільну руку» та обертаючись в українському середовищі, друкувався він переважно українською мовою для українського наукового світу та читача. Так, наприклад, в часі від 1944 до 1962 за його власним свідченням — «...було надруковано його статей та монографій в різних виданнях і окремими випусками, не рахуючи дрібних статей в ЕУ 1 та ЕУ 2 — біля 120 бібліографічних позицій, в тому біля 100 в українській мові і публікувалися вони в Канаді, США, Аргентині, Франції й Німеччині. Інші були російською, англійською, німецькою, а на початку 1962 року вийшла чималенька стаття і в турецькій мові» (Його листи з 30. I. 1961 та 20. III. 1962).

Наукові розвідки та популярні статті проф. М. Міллера в краю друкували на своїх сторінках: «Таганрогський Вестник» (1906—1909), «Труды Императорскаго Русскаго Археологическаго Общества», Москва, «Записки Ростов н/Дону о-ва истории, древностей и природы», «Бюлетень Сев.-Кавк. Краев. Бюро Краеведения», Ростов н/Дону, «Записки Сев.-Кавк. о-ва Археологии, истории и этнографии», Ростов н/Дону, «Приазовский Край», (1910—1913), «Самарския Известия» (1907), «Рада» (1907—1909), «Таганрогская Правда» (1924—1928), «Молот» (1938—1940), «Сов. Краеведение в Азово-Черном. Крае», Ростов н/Дону, «Записки Ростов н/Дону Обл. Музею», «Научныя Записки Рост. Гос. Пед. Ин-та». «Археологические исследования в РСФСР в 1934—36 г.г.» «ИИМК Акад. Наук, Ленинград, «Ученые Записки Рост. Гос. Университета». Багато поданих рукописів лишились по редакціях ненадрукованими із-за різних причин, приміром в: «Записках Окружного О-ва Археологии» — заборонена і сконфіскована цензурою, «Інституті Археології Академії Наук УРСР» в Києві — із-за війни, «Інституті Історії Акад. Наук СРСР», Ленінград, «Советская Археология», Ле-

нінград; крім того кілька рукописів німецькою мовою не були видруковані у 1943 році із-за переходової доби, війни і т. п. перешкод.

На чужині перші статті проф. М. Міллера були видруковані у 1944-му році в «Краківських Вістях». Крім того він друкувався по журналах: «Сьогочасне й Минуле» (Мюнхен), «Укр. Літопис» (Вінніпег), «Рід та Знамено» (Гехст), «Україна» (Париж), «Україна й Світ» (Ганновер), «Голос Молоді» (Канада), «Віра і Культура» (Вінніпег), «На Слідах» та «Музейні Вісті» (Онтаріо, Каліфорнія), «Київ» (Філадельфія), «Визвольний Шлях» (Лондон), «Нові Дні» (Торонто). В збірниках: «Збірники Чорноморського та Морського Інститутів» (Майнц-Кастель), «Ювілейний Збірник Січових Стрільців» (Регенсбург), в «Збірниках УВАН у США» (Нью-Йорк), «Календар Нового Шляху», «Енциклопедія Українознавства» 1 і 2, «Хрестоматії Золоті Ворота», «Науковий Збірник УВУ» (Мюнхен), «Календар УНС», «Альманах Відродження» (Аргентина), «Український Збірник Ін-ту для Вивчення СРСР» (Мюнхен), «Аннали УВАН у США» (Нью-Йорк), «Науковий Збірник УВАН у США» (Нью-Йорк). По газетах: «Свобода», (ЗДА), «Укр. Вісті» (Німеччина), «Новий Шлях» (Канада), «Америка» (США), «Укр. Самостійник» (Мюнхен), «Християнський Голос» (Мюнхен), «Шлях Перемоги» (Мюнхен).

Російською мовою статті проф. М. Міллера друкували такі періодики: «Вестник Ін-та по изучению СССР» (Мюнхен), «Казак» (Париж), «Воля» та «Общее дело» (Мюнхен), «Русская мысль» (Париж).

Не маємо змоги тут обговорювати всі, численні, друковані, а тим більше рукописні праці проф. М. Міллера. Спинимося лише, в порядку їх опублікування на тих, що мають або більш тривку наукову вартість, або інше важливе значення.

Першою працею М. Міллера була стаття — «Археологическія раскопки у слоб. Покровской» («Таганрогскій Вестник», VII, 1906).

— «Некрополь у Беглицкой косы» («Краеведение на Сев. Кавказе», Ростов н/Дону, ч. 3-4, 1930). Вийшло також відбиткою — Ростов н. Дону 1930.

— «К вопросу о развитии хозяйственных форм докласового общества в бассейне Нижнего Дона» («Сов. Краеведение в Азово-Черном. Крае», Ростов н/Дону, вип. 3, 1935). Вийшло окремим виданням з рисунками в тексті і таблицями фотокопій — Ростов н/Дону 1935.

— «Памятники родового общества на Игреском Полуострове» («Проблемы истории материальной культуры», Ленинград, ч. 9-10, 1935).

— «Танаис». (Окремим книжковим виданням). Госиздат, Ростов н Дону 1939.

— «Место битвы князя Игоря с половцами на основании археол. данных» («Научныя Записки Рост. Гос. Пед. Ин-та», 1940).

— «Первобытный период в истории Дона» («Ученыя Записки Гос. Пед. Ин-та», в Ростове н/Дону, т. I, 1941).

— «Древняя история Приазовья. Хрестоматия по истории Подонья-Приазовья». Том I, Ростов н/Дону 1941.

— «Ще про домовину Ярослава Мудрого». («Крак. Вісті», ч. 216, з 26. IX. 1944). Перша стаття проф. М. Міллера опублікована українською мовою на чужині.

— «Студії з історії Приозів'я», Випуски I-XIII, Майнц-Кастель 1946—47. Видання Українського Морського Інституту. (За них проф. М. Міллер отримав, як вже було згадано, від УВУ в Мюнхені ступінь почесного доктора філософії).

— «Могила князя Святослава». Вид. Укр. Морського Інституту, ч. 35. Майнц-Кастель 1946, 31 × 22, 13 стор. і 1 ілюстр. «Осередок Укр. Культури й Освіти» в Вінніпезі, Канада, перевидав цей твір проф. М. Міллера — Вінніпег 1951, 31 × 14, 15 стор.

— «Потомство князя Готшалка». («Рід та Знамено». Гехст, ч. 4, 1947). Вийшло також окремою відбиткою, з 1 ілюстр. (На чужині), 1947, 31 × 22, 3 стор. Вид. «Укр. Родовідної Установи», Вип. ч. 9. Розвідка була написана в пам'ять померлої, дня 22 березня 1946, дружини інж. Л. Биковського — Мавриції з ГОЧАЛКОВСЬКИХ — Биковської.

— «Третій Центр Русі — Танія в світлі археологічних пам'яток». («Науковий Збірник УВАН у США», кн. I, Нью-Йорк 1952, стор. 37-60).

— З 1952 року проф. М. Міллер став співпрацювати в «Енциклопедії Українознавства», 1 та 2 уміщуючи там на поокремі гасла низку своїх причинків (Приміром: Геральдика, Герб, Донщина, Інсигнії, Крим, Кубань та інші).

— «Археология в СССР». Мюнхен 1954, 22 × 16, 155 стор. Вид. «Інституту по Изучению СССР». Исследования и Материалы, Серия 1-ая, ч. 12.

— «Деякі моменти з історії Криму». («Нові Дні», Торонто, чч. 60-62, 1955).

— «Кубань — частина України». («Нові Дні», ч. 67, 1955). При кінці цієї невеличкої популярної, але цінної, синтетичного характеру, статті проф. М. Міллер писав: «... З огляду історії Кубанського Краю в його відношенні до Великої України видно, що цей Край в географічному відношенні, як і взагалі природному, уявляє собою неподільну частину південної степової країни. В своїй же історії Кубанський Край входить у історію України вже з передісторичного часу, з моменту становлення та розвитку первісного суспільства. І вже від того часу, як і до кінця, немає нічого спільного з Росією! В дальшому часі, після великого переселення народів, Кубань входить вже безпосередньо до історії укр. народу, починаючи з формування першої Київської Держави. Так само і впродовж всіх пізніших часів Кубань відіграє роллю в історії України, починаючи від походів Святослава-Завойовника та Тмутораканського князівства, і аж до нашого часу. Цього становища Кубані та її населення не сміємо забувати, будуючи наше майбутнє!» (стор. 13).

— „Archaeology in the U.S.S.R.“ By MIKHAIL MILLER. New York 1956, 22 × 14, 232 pa. Published for the RESEARCH PROGRAM ON THE U.S.S.R. Frederick A. Praeger, Publishers, New York («Археология в С.С.С.Р., в доповненому виданню англійською мовою).

— «Слов'янське місто Біла Вежа над Доном». («Київ», чч. 3 і 5, 1956).

— «Дніпрельстанівська археологічна експедиція Наркомосу України» (1927—1932). («Науковий Збірник УВУ», Мюнхен, т. VI, 1957). Видано також окремою відбиткою — Мюнхен 1956, 24 × 17, стор. 22.

— «Християнство в Україні-Русі до Володимира Великого». («Визвольний Шлях», Лондон, кн. VII, 1959). Доповідь, виголошена на зібранні громади «Християнського Руху» в Мюнхені, 27. II. 1959.

Відчуваючи наближення старости проф. М. Міллер вирішив піднести підсумки своєї багатолітньої науково-дослідчої діяльності. Це він зробив в наступних двох підставових творах, виданих на жаль обмеженим накладом, в скромній циклоstileвій шаті, в серії видань «Інституту для Вивчення ССРСР», в Мюнхені.

— «Дон и Приазовье в древности»: Часть I. Первобытный период, Мюнхен 1958, 29 × 21, стор. 215, VI таблиць, з мапкою сточища Дону, Дніця й Кубані. Часть II. Древняя история. Мюнхен 1958, 29 × 31, стор. 208, X сторінок таблиць. Часть III. Раннее Средневековье. Мюнхен 1961, 29 × 21, стор. 199.

В передмові до I-го тому цієї джерельної праці проф. М. Міллер стверджує відсутність до цього часу (1958) довідникової праці з археології Дону в археологічних працях загального і спеціального характеру*), хоч цей просторий край мав величезне значення в первісній і стародавній історії Сходу Європи. Тому завданням його розвідки було зібрати, вміру змоги, всі факти й відомості та упорядкувати їх і на цій підставі дати більш виразну уяву про первісну й стародавню добу в історії Дону. Праця має стати за підставу для збирання джерел і складення дальшої історії Середньовіччя й нових часів Дону... (стор. 10-11).

... Писав ті нариси російською мовою, повідомляє проф. М. Міллер, бо вони призначені для донських козаків та тих, що викладають російську історію в славістичних Інститутах в Канаді, США, Англії, Швеції і т. д. Зараз у чотирьох числах «Шляху Перемоги», починаючи від 25. XII. 1960 надруковано мою статтю — «Деякі моменти з історії Донських козаків». Це буде ціла серія статей, об'єднаних одним планом. Другу статтю зараз викінчую — «Донські та Запорізькі козаки» в їх взаєминах». Третя стаття буде — «Українська колонізація на Донщині». Спонукало мене до написання таких статей те, що ми маємо безліч «Історій» України. Але спеціально про взаємини України з сусідніми країнами маємо лише згадки. Між тим ті країни й народи часто відігравали неабияку роль в історії України. Що ми знаємо, наприклад, про взаємини України з Угорщиною, або Туреччиною, Мол-

* Поза частковими, в цій царині, працями, як приміром: 1) проф. О. Сулімирський — «Доісторична Польща», ч. I, Лондон 1955, 160 ст., 31 рис., і мапка; ч. II — була у 1958 році в друку, та 2) Д-р Марія Гилбутас — «Доісторія східної Європи», США 1956, 20 x 27, 241 ст., 126 рис., 50 таблиць, з наведенням вичерпного реєстру літератури предмету до 1955 року (За М. Міллером, стор. 5).

давою, Донщиною і т. д. Майже нічого!..» (з листа проф. М. Міллера з дня 30. І. 1961).

Слідом за тим сталася в українському науковому світі визначна подія — вийшла в світ книжка проф. д-р. Яр. Пастернака: *Археологія України*, Торонто 1961, стор. 738, багато ілюстрована. Проф. М. Міллер взяв діяльну участь у цьому «святі української науки» вміщуючи в ній своє «ПЕРЕДНЄ СЛОВО» (стор. 7-8). Він уважав, що — «вихід в світ монументальної праці проф. д-ра Яр. Пастернака, мабуть, найвидатніше явище за останні десятиріччя в розвитку української науки, зокрема історії...» (стор. 7). Він писав у цій справі також і до автора цих рядків — «... Археологію проф. Яр. Пастернака я дуже добре знаю, бо мені надсилали її на рецензію і ту рецензію я написав щось на більш як 30 сторінках машинопису. Вважаю, що це буде чимале придбання для української культури, так би мовити в противагу «Предісторії Польщі», що недавно (1955) видав польський археолог проф. Т. Сулімірський в Лондоні. Він там описує і всю Західню Україну під назвою «Польська полуднево-сходня...» (З листа проф. М. Міллера від 30. І. 1961). У такому ж прихильному дусі проф. М. Міллер опублікував згодом про твір Яр. Пастернака статтю п. з. «Археологія України» («Свобода», ч. 150, з 10 серпня 1961).

— «Слов'янське місто Біла Вежа над Доном». («Збірник на пошану ЗЕНОНА КУЗЕЛІ». Вид. НТШ, як 169 том «Праць Філологічної та Історично-Філософічної Секції, Париж 1963, стор. 416-426. (Перероблена й доповнена розвідка проф. М. Міллера з 1956 року).

Того роду працею був зайнятий проф. М. Міллер впродовж наступних років. У відповідь на gratуляції з приводу виходу в світ його східньоукраїнського археологічного і ранньоісторичного трьохтомника і висловлене побажання, щоб він і свій науковий дорібок на теренах південної України оформив у подібній підсумковій праці, професор повідомляє — «... Ви писали мені, що слід було б написати такі ж нариси з перед- та ранньої історії, які я написав для Донщини — і для Надпоріжжя чи Надніпров'я. То Ви ніби то відгадали! Бо у мене насправді збереглися матеріяли з дослідів в Надніпров'ї, щось понад 400 сторінок машинопису та сила рисунків і кресленників. Якби обробити ті матеріяли, то можна було б видати принаймні 2 випуски таких нарисів, як я те зробив для Донщини. Але те я вже не встигну зробити! Хіба що надрукую окремі витяги. От і зараз пишу статтю для УВУ, використовуючи ці матеріяли...» (З листа проф. М. Міллера з дня 20. ІІІ. 1962). Не дивлячись на ці сумніви по трьох роках з того матеріялу-задуму постала наступна книжка проф. М. Міллера: «Первобытный период в истории Нижнего Днепра» (До появилення залеза). Мюнхен 1965, 29 x 21, 415 ст. + 15 ст. плянів і таблиць.

В передмові до цієї підставової праці проф. М. Міллер писав, що головним джерелом для уложення розвідки були його особисті дослідди й спостереження в сточищі Нижнього Дніпра, головним чином від Дніпропетровська до Нікополя, зроблені впродовж 1904—1943. Другим джерелом було вивчення матеріялів в Дніпропетровському Музеї, в

якому йому доводилось працювати, а також в Нікопольському й Херсонському музеях. Почасти він використав також і матеріяли, зібрані в музеях сусідніх областей — Харківському, Ізюмському, Луганському, Маріупільському, Новочеркаському, Київському та інш. Врешті він використав всю археологічну літературу про Нижню частину Дніпра до 1953 року включно. З огляду на виключне значення для доісторії Нижнього Дніпра його порожистої частини (Надпоріжжя) ця місцевість лежить в основі його опису й досліду. Тому в основу опису лягли передусім матеріяли Дніпропетровського Музею, що походять з розкопок Д. Яворницького і праці Дніпропетровської археологічної експедиції. Дальші досліди Надпоріжжя стали неможливими, бо зі спорудою Кічкаської греблі вода в Дніпрі піднялась і затопила всю долину його вздовж майже 100 км. Окрім того советська археологія отримала нові політичні завдання в інших областях СРСР. Тому слід вважати, що матеріяли, які лягли в основу цієї праці вже не існують, а нові матеріяли для цієї околиці не зможуть появитись впродовж багатьох десятиліть!..

Ця праця була останньою джерельною розвідкою проф. М. Міллера, його «лебединою піснею»!..

Проф. М. Міллер був свідомий ваги біо-бібліографічної документації в кожній науковій царині й для наукового дорібку кожного дослідника зокрема. Тому вже при кінці сорокових років проф. М. Міллер в своїй розвідці «Студії з історії Приозів'я», вип. XIII, Майнц Кастель 1947, на стор. 25—27 умістив «Реєстр своїх друкованих та рукописних праць за час від 1909 до 1947 року включно». Той «Реєстр» обіймав 64 позиції наукових праць. Про популярні статті з археології та української народної культури, публіковані по часописах за час від 1906 до 1944 рр. включно в Краю і на Чужині, він лише згадує і вони у той реєстр не увійшли.

У зв'язку з 65-літтям проф. М. Міллера (26. XI. 1948) Науково-Дослідчий Інститут Морської України на Чужині вшанував свого керівника видаючи ювілейну брошуру п. з. «*Михайло Олександрович Міллер. Біо-бібліографічні матеріяли*». Нью-Йорк, Геттінген 1949, 30 × 22, 18 + 6 ст., зі світлиною. Вид. НДІМУ, ч. 67, на правах рукопису, циклост., накладом 250 прим. В ній були подані відомості про: рід Міллерів, автобіографію М. О. Міллера, дані про його наукову працю й показник його друкованих і рукописних творів за час з 1907 по 1949 рік включно. Уложений за роками показник обіймав 115 наукових і популярних творів проф. М. Міллера. В тому було біля 40 рукописів, з яких згодом деякі були опубліковані.

Тому що у згаданий «Показник» увійшли твори проф. М. Міллера опубліковані тільки до половини 1949 р. професор надіслав авторові цих рядків, по п'ятьох роках, продовження п. з. «*Реєстр статей та більших праць проф. д-ра М. Міллера, надрукованих в різних виданнях від 1949 року (включно) до 1954 (включно)*». М. Міллер, 27. XII. 1954. Мюнхен, Німеччина. Реєстр той обіймав 43 бібліографічні позиції.

Те ж саме він зробив і за наступне трьохліття. В своєму листі з дня 13. I. 1958 професор писав: «Надсилаю Вам список всіх моїх статей, що будь коли були надруковані. Прошу вважати цей спис, доведений до 1. I. 1958 р. єдино правдивим. З того спису видно, що на еміграції, від 1946 до 1958 р. було надруковано моїх статей 90, з них українською мовою 79. Українські статті було друквано в 24 журналах та газетах».

Після того, невдовзі, до свого листа з дня 31. VIII. 1958 до автора цих рядків, проф. М. Міллер додав знову ж залучник п. н. «Друковані праці, розвідки та статті проф. М. Міллера до 1958 р. включно». Мюнхен 31. VIII. 1958, 4^о, 4 ст. В цьому показнику, уложеному за роками, подав він 114 позицій мішаного (наук. і попул.) характеру. Позатим згадав він що від 1952 до 1958 року надрукував низку статей в ЕУ 1 та 2. Від того ж 1952 року до 1958 надруковано було також «низку» статей російською мовою по російських журналах та статей і наукових розвідок його українською мовою від 1946 до 1958 біля 80. Крім того поновно подав відомості, по яких українських журналах, збірниках та газетах він друкувався за той час. Цей «спис, писав він, є перевірений і єдино правдивий. Ним анулюються всі можливі попередні...» (З листа від 31. VIII. 1958).

Як тільки минуло проф. М. Міллерові 75 років життя (після 26. XI. 1958), то його біо-бібліографії, в різному вигляді й засязі, були друковані в наступних роках майже в 17 українських і російських журналах і газетах. Із-за браку місця не маємо змоги їх всі тут розглядати.

В зв'язку з 78-літтям проф. М. Міллера (26. XI. 1961) проф. д-р Яр. Пастернак опублікував статтю п. з. — «Світлий шлях видатного науковця (Д-р М. О. Міллер). (Див. «Свобода», ч. 236, з 12 грудня 1961). У цьому поважному ювілейному причинку, він на тлі опису перебігу життя проф. М. Міллера, особливо згадав про умови від ранніх років і впливи, що сприяли виникненню укр. симпатій та заінтересувань у Ювілята. Наприкінці схарактеризував його як людину кажучи — «що своєю особистою культурою, вродженим аристократизмом духа Ювілят завжди добував і добуває собі загальну пошану, а серед колег по фаху і співробітників займає авторитетну позицію». Одночасно проф. д-р Яр. Пастернак високо оцінив наукові перводжерельні праці проф. М. Міллера кажучи що — «в своїх працях М. О. Міллер спирався на конкретних матеріялах та робив з них обережні висновки під впливом своїх перших вчителів Хв. Вовка, С. Руденка і свого брата Олександра, що визнавали західньо-європейський позитивістичний напрямок у вивченні археологічних пам'яток» (Яр. Пастернак).*

* В своїй іншій статті, присвяченій М. О. Міллерові, проф. Пастернак писав, що «велика вартість наукових праць М. О. Міллера лежить теж в тому, що вони друковані теж в чужих мовах. Вони входять тим у загальний науковий світ та виявляють чужомовним археологам ті всі характерні риси культури й психіки праісторичних, пізніше ранне-слов'янських, вкінці літописних племен — всіх цих предків оформленого пізніше українського народу, що відрізнявало його, вже з кам'яної доби, від предків сьогднішнього московського народу. Тим праці М. О. Міллера досягають сві-

У своєму листі до Л. Биковського з дня 14. V. 1963 проф. М. Міллер писав: «... Взаємовідносини у нас з Вами (Л. Биковським) були нерівні. Ви відвідали мене в Геттінгені (Німеччина) у 1946, а може навіть у 1945 р. Наша зустріч мала для мене велике значення, бо завдяки цьому я пов'язався з українським суспільством на еміграції, а разом з тим почав писати і різні статті укр. мовою. Отже Ваш приїзд і наша зустріч дали напрямок всієї дальшої моєї праці в галузі української культури. Далі я пристав до Вас в виданнях Ваших Інститутів і ми довгий час (1946—1949) співпрацювали в Ваших виданнях... Під час того ми були з Вами щільно пов'язані спільною працею і спільними інтересами, а взагалі листувались з Вами і були пов'язані ідейно і духовно 16—17 років, але на протязі всього того часу зустрічались не більше 2—3 разів, і то мимохідь. Таке незвичне становище варте того, щоб увійти до історії розвитку української культури на еміграції. Я знаю з історії лише один подібний зразок. Видатний рос. композитор українського походження Петро Чайковський (1840—1893) мав меценатку пані Ф. Мекк. Вона йому допомагала всіма засобами і грошми, як він був ще небагатий і листувалися вони щось понад 20 років. Але ніколи не зустрічалися особисто і не бачили одне одного. Дуже радий тому, що десь побіля Вас (в Боулдері, Колорадо — Л. Б.) появилася д-р Л. Винар. Ми його вважаємо за молодого талановитого українського історика і думаємо, що він багато спричиниться до розбудови української науки закордоном... Я ще не втратив працездатности, хоч переживаю вже 80-ий рік свого життя (1963). Голова в повному порядку, пам'ять така, як була і замолоду, а фізичні сили слабіють і кожен кожної години праці — мушу трохи відпочити, робити паузу... Таким чином разом 8 статей, абсолютно різних за своєю тематикою і розміром, з яких 6 в укр. мові, 1 в рос. і 1 в турецькій. Друкувалися вони в Канаді, Франції і Німеччині. Зараз в друку знаходиться величезна стаття п. н. 'До питання походження старослов'янського Кириличного письма', в 'Збірнику на честь проф. Р. Смаль-Стоцького', вид. НТШ в ЗДА. Тепер пишу статтю — 'Нова знахідка української історичної реліквії'... (Витяги з вищезгаданого листа проф. М. Міллера).

Проф. М. О. Міллер помер 15. II. 1968 р. й 19 лютого був похований на кладовищі Вальдфрідгоф у Мюнхені. Покійний осиротив дружину і дочку з внуками.

Після Покійного проф. д-ра М. Міллера залишилась багата архівна й рукописна спадщина. Доля її поки що нам ближче невідома. Можна сподіватись, що вдова — пані професорова Тетяна з Неклюдових Міллерова, що «була вірним товаришем життя і незамінним помічником у всіх археологічних дослідках проф. М. Міллера, його розкопках і розвідках на Дніпрі, Волзі, на Дону і по берегах Озівського й Чор-

тового значення, а він сам є заслуженим репрезентантом української науки в колі передових дослідників європейської праісторії». (Ярослав Пастернак, «Михайло Олександрович Міллер», *Український Історик*, ч. 4 1964, стор. 29).

ного морів» (за М. Міллером), упорядкує згадану спадщину й передасть її відповідній науковій установі в користь науки...

Майже всі дотеперішні біо-бібліографічні причинки про проф. д-ра М. О. Міллера, незалежно від їх авторства, є на нашу скромну думку, недостатніми спробами опису його постаті, перебігу життя й творчості. Віримо, що з часом покійного професора буде вшановано, може, відповідною про нього монографією, в якій його життєвий шлях і наукові надбання будуть всесторонньо висвітлені й оцінені, буде з'ясоване його значення й місце в історії української археології. Залишаючи це завдання відповідним фахівцям дозволяємо собі покищо звернути увагу в загальному на те, що проф. М. Міллер був передусім науковцем-археологом в новітньому розумінні цієї наукової галузі, як дисципліни не тільки статичної, але й *динамічної!* Проф. М. Міллер не був «ремісником від археології», а її ентузіястом, глибоким знавцем, мистцем і філософом. Одночасно не був він «засушеною передісторичною реліквією». Ні! Навпаки то була «жива», сучасна людина, товариської вдачі. Він любив гостювати у приятелів і приймати у себе. В колі друзів і товаришів по фаху, за келихом вина, по стародавньому звичаю, він барвисто, на підставі своїх джерельних дослідів, оповідав про праукраїнські, припонтійські, тмутороканські й козацькі часи...

З багатющого вкладу проф. М. Міллера в науку передісторії, ранньої історії та історії культури Південної, Південно-Східної, Чорноморської й Озівської України будуть широко користати історики, археологи та письменники протягом багатьох майбутніх десятиліть, а може й століть.

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ О. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО, 4

- 2136 -

БІБЛІОТЕКА

ІМЕНІ

О. ОЛЬЖИЧА